

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Я. Б. Сікора

ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ СТУДЕНТІВ НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ 6.040302 „ІНФОРМАТИКА*”**

Житомир – 2013

ББК 22.183.4р
С35
УДК 519.8(07)

*Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка протокол № 2 від 27 вересня 2013 р.*

Рецензенти:

*доктор технічних наук, професор Л. В. Лось;
кандидат педагогічних наук, доцент О. В. Струтинська.*

Сікора Я. Б.
С35   Дослідження операцій. Навчально-методичний посібник для
студентів напряму 6.040302 Інформатика*. – Житомир: Вид-во
ЖДУ ім. Івана Франка, 2012. – 78 с.

Посібник призначений для використання студентами під керівництвом викладача на лабораторних заняттях. Містить лабораторний практикум з дослідження операцій. Викладений матеріал відповідає діючій програмі з «Дослідження операцій» для спеціальності «Інформатика*».

Посібник адресований студентам фізико-математичного факультету, учителям інформатики.

**УДК 519.8(07)
ББК 22.183р**

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Алгоритм виконання лабораторної роботи	6
<i>Модуль 1. Основні поняття та принципи математичних методів оптимізації .....</i>	<i>7</i>
<i>Модуль 2. Окремі класи задач математичного програмування .....</i>	<i>32</i>
<i>Модуль 3. Задачі масового обслуговування. Сітьове планування. Теорія ігор.....</i>	<i>42</i>
Вимоги до екзамену.....	68
Критерії оцінювання	72
Список рекомендованої літератури	76

Пояснювальна записка

Нині жодний нетривіальний прогноз розвитку будь-якої реальної соціально-економічної системи без застосування математики вже не вважається науково обґрунтованим, жодна пропозиція щодо управління такою системою без всебічного попереднього математичного аналізу не сприймається (адже наслідки управління хоча б приблизно мають відповідати бажаним!). Акумуляований людством досвід свідчить, що саме математика є основою постановки й подальшого дослідження чітко окреслених проблем, систематизованим комплексом ефективних методів розв'язання прикладних задач і виконання кількісних розрахунків.

Обсяг засвоєння студентами змісту базових розділів методів оптимізації має бути достатнім для розуміння основних понять, що застосовуються при постановці й розв'язанні типових задач. Крім того, здобуті знання сприятимуть кращому сприйманню інших навчальних дисциплін теорії систем і системного аналізу, дослідження операцій, методів обчислень.

Мета і завдання курсу

Основною **метою** викладання є ознайомлення студентів з основними моделями задач оптимального планування та особливостями їх застосування, загальними принципами побудови та можливостями розробленого інструментарію, який застосовують в усіх сучасних системах підтримки прийняття рішень. Оволодіння теорією дослідження операцій дасть змогу визначати найкращі рішення типових економічних задач, аналізувати альтернативні варіанти, обґрунтовано приймати управлінські рішення на різних економічних рівнях.

Основними **завданнями**, що мають бути вирішені у процесі викладання дисципліни, є надання студентам систематизованих знань з основних математичних методів розв'язування оптимізаційних задач та формування умінь:

- постановки та формалізації економіко-управлінських задач;
- розв'язувати транспортні задачі;
- здійснювати цілочисельне програмування, динамічне програмування;
- використовувати ПЕОМ і відповідне програмне забезпечення при проведенні оптимізаційних розрахунків та аналізі результатів цих розрахунків.

У результаті вивчення курсу студент повинен знати:

- математичні моделі операцій;
- означення аналітичних та статистичних моделей, моделей індивідуального та колективного вибору рішення, статичних та динамічних моделей;
- постановку транспортної задачі;
- властивості транспортної задачі;
- суть методів пошуку початкового базису;
- суть методу потенціалів розв'язування транспортної задачі;
- означення графа, вузла, дуги, шляху, контуру, ланцюга, циклу;
- методи вибору найкоротшого шляху;
- поняття потоку на мережі;
- математичну постановку задач цілочислового програмування;
- суть методу відтинань і методу розгалуженого пошуку для розв'язування задач цілочислового програмування;
- постановку задачі динамічного програмування;
- основні типи задач і моделей динамічного програмування;
- принцип оптимальності Беллмана;
- умови виникнення задачі сітьового планування;
- поняття комплексу робіт;
- чим відрізняються сітковий і часовий графіки комплексу робіт;

- основні поняття теорії ігор;
- поняття про чисті та змішані стратегії, сідлову точку;
- максимінну та мінімаксну стратегії.

У процесі вивчення курсу „Дослідження операцій” студент повинен вміти:

- будувати математичні моделі операцій;
- наводити приклади, які ілюструють відмінності прийняття рішень в умовах невизначеності та в умовах ризику;
- знаходити початковий базисний розв’язок транспортної задачі методом північно-західного кута та методом найменшого елемента;
- розв’язувати транспортну задачу методом потенціалів;
- формулювати класичну транспортну задачу, як задачу на мережі;
- формулювати задачі про максимальний потік та про найкоротший шлях;
- знаходити найкоротший шлях методом Мінті;
- застосовувати метод відтинань і метод розгалуженого пошуку для розв’язування задач цілочислового програмування;
- застосовувати принцип оптимальності Беллмана для розв’язування задач динамічного програмування;
- впорядковувати структурну таблицю комплексу робіт;
- будувати сітковий і часовий графіки комплексу робіт;
- визначати критичні роботи та критичний шлях;
- навести приклади ігрових задач в економіці та менеджменті;
- зводити матричну гру до задач лінійного програмування;
- записувати основну теорему теорії матричних ігор;
- розв’язувати матричну гру у змішаних стратегіях.

Алгоритм виконання лабораторної роботи

1. Уважно прочитайте план лабораторного заняття, особливу увагу зверніть на пункт «Зміст звіту».
2. Користуючись літературою, зазначеною у плані лабораторного заняття, знайдіть потрібний теоретичний матеріал та перегляньте його.
3. Детально ознайомтеся з інструкцією до лабораторного заняття.
4. Якщо Ви виконували подібні завдання, перегляньте їх.
5. Виконуйте завдання лабораторного заняття, дотримуючись інструкції.
6. Результати виконаної роботи Ви маєте представити у вигляді звіту. Вимоги до оформлення звіту зазначені в інструктивно-методичних матеріалах.
7. Порівняйте, чи відповідає зміст Вашого звіту тим вимогам, які зазначені у плані лабораторного заняття пункт «Зміст звіту». Якщо Ваш звіт неповний, допрацюйте його.
8. Здайте звіт викладачу по завершенню лабораторного заняття (*для студентів денної форми навчання*).
9. Оформіть звіти, зазначені у пункті «Вимоги до екзамену», по порядку в окремому зошиті та здайте їх у термін, вказаний викладачем (*для студентів заочної форми навчання*).

Пам'ятайте: якщо Ви не змогли самостійно знайти відповіді на питання, поставте їх викладачеві на лабораторному занятті або на консультації. Ставити питання на МКР або екзамені вже запізно.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТУ ЗА ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

1. Результати виконаної роботи оформлюються в зошиті у вигляді письмового звіту.
2. Звіт за лабораторне заняття включає:
  - тему роботи;
  - вхідні дані варіанту завдання;
  - побудовану модель задачі зі вказаними одиницями вимірювання;
  - результати розв'язання завдання;
  - висновки за результатами розв'язання;
  - інші дані, які вимагає процедура виконання завдання.

Зразок оформлення титульної сторінки звіту

<p style="text-align: center;">ЗВІТ за результатами лабораторного заняття №1 <i>Тема. Транспортна задача. Метод потенціалів. Використання бібліотечних програм і ППЗ для розв'язування транспортної задачі лінійного програмування заочної форми навчання фізико-математичного факультету САЄНКО СВІТЛАНИ ПЕТРІВНИ</i></p>

МОДУЛЬ 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ОПТИМІЗАЦІЇ

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА №1

Транспортна задача. Метод потенціалів. Використання бібліотечних програм і ППЗ для розв'язування транспортної задачі лінійного програмування

Мета: ознайомитися з методами розв'язування транспортної задачі ЛП: алгоритмами побудови опорного плану, визначення оптимального плану методом потенціалів; набуття навичок їх розв'язування в Excel.

Професійна спрямованість: дана лабораторна робота є складовою частиною професійної підготовки фахівця з інформатики до роботи.

Теоретичні питання

1. Постановка транспортної задачі ЛП.
2. Метод потенціалів.
3. Незбалансовані транспортні задачі.

Хід виконання роботи

1. Згідно номеру свого варіанту оберіть умову задачі.
2. Побудуйте модель задачі, включаючи транспортну таблицю.
3. Знайти оптимальний розв'язок задачі в Excel.

Теоретичні відомості

Початкові дані транспортної задачі

Тарифи, грн./шт.	1-й магазин	2-й магазин	3-й магазин	Запаси, шт.
1-й склад	2	9	7	25
2-й склад	1	0	5	50
3-й склад	5	4	100	35
4-й склад	2	3	6	75
Потреби, шт.	45	90	20	

Цільова функція і обмеження даної задачі мають вигляд

$$L(X) = 2x_{11} + 9x_{12} + 7x_{13} + x_{21} + 5x_{23} + 5x_{31} + 4x_{32} + 100x_{33} + 2x_{41} + 3x_{42} + 6x_{43} \rightarrow \min;$$

$$\begin{cases} x_{11} + x_{12} + x_{13} = 25, \\ x_{21} + x_{22} + x_{23} = 50, \\ x_{31} + x_{32} + x_{33} = 35, \\ x_{41} + x_{42} + x_{43} = 75, \\ x_{11} + x_{21} + x_{31} = 45, \\ x_{12} + x_{22} + x_{32} = 90, \\ x_{13} + x_{23} + x_{33} = 50, \\ \forall x_{ij} \geq 0, \forall x_{ij} - \text{целые } (i = \overline{1,4}; j = \overline{1,3}). \end{cases}$$

Екранні форми, задання змінних, цільової функції, обмежень і граничних умов задачі і її розв'язання представлені на рис. 1.1, 1.2, 1.3 і в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Формули екранної форми задачі

Об'єкт математичної моделі	Вираз в Excel
Змінні задачі	C3:E6

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗВІТУ ЗА ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

96-100 балів	<ul style="list-style-type: none"> • Правильно побудована модель задачі зі вказаними одиницями вимірювання. • Правильно обрано й використано необхідні математичні формули. • Обчислювальні або графічні задачі виконані правильно, хід розв'язання вірний. • Результати обчислень правильні. • Висновки аргументовані, є посилання на математичні поняття і формули, пояснено деякі економічні процеси, що відбуваються в діяльності окремого суб'єкта господарювання. • Вільно відповідає на запитання, що потребують знання кількох тем; використовує відомості з додаткових джерел інформації. • Звіт написаний стилістично та граматично правильно з використанням професійних термінів. • Звіт оформлений відповідно до вимог. • Звіт здано на лабораторному занятті.
90-95 балів	<ul style="list-style-type: none"> • Правильно побудована модель задачі зі вказаними одиницями вимірювання. • Правильно обрано й використано необхідні математичні формули. • Обчислювальні або графічні задачі виконані правильно, хід розв'язання вірний. • Результати обчислень правильні. • Висновки аргументовані, є посилання на математичні поняття і формули, пояснено деякі економічні процеси, що відбуваються в діяльності окремого суб'єкта господарювання. • Звіт написаний стилістично та граматично правильно з використанням професійних термінів. • Звіт оформлений відповідно до вимог. • Звіт здано на лабораторному занятті.
85-89 балів	<ul style="list-style-type: none"> • Правильно побудована модель задачі зі вказаними одиницями вимірювання. • Правильно обрано й використано необхідні математичні формули. • Є помилки механічного характеру або помилки при обчисленні, правильний хід розв'язання. • Результати обчислень неправильні. • Висновки аргументовані, є посилання на правила, формули. • Звіт написаний стилістично та граматично правильно з використанням професійних термінів. • Звіт оформлений відповідно до вимог. • Звіт здано на лабораторному занятті.

74-84 бали	<ul style="list-style-type: none"> Правильно побудована модель задачі зі вказаними одиницями вимірювання. Правильно обрано й використано необхідні математичні формули. Є помилки механічного характеру або помилки при обчисленні, правильний хід розв'язання. Результати обчислень неправильні. Висновки аргументовані, є посилання на правила, формули. Відповідь на контрольні запитання аргументована, із посиланням на математичні твердження і поняття; може з допомогою викладача відповідати на питання, що потребують знання кількох тем. У звіті є незначні стилістичні та граматичні помилки, використано професійні терміни. Звіт оформлений відповідно до вимог. Звіт здано на лабораторному занятті.
71-73 бали	<ul style="list-style-type: none"> Правильно побудована модель задачі, хоча не вказані одиниці вимірювання. Правильно обрано й використано необхідні математичні формули. Результати обчислень правильні, в обґрунтуванні результату є помилки. Відповідаючи на контрольні запитання, студент свідомо відтворює тему лекції, ілюструючи її власними прикладами; розкриває суть математичних понять, формул, теорем, допускаючи у відповідях незначні неточності. У звіті є незначні стилістичні та граматичні помилки. Звіт оформлений відповідно до вимог. Звіт здано на лабораторному занятті.
60-70 балів	<ul style="list-style-type: none"> Правильно побудована модель задачі, хоча не вказані одиниці вимірювання. Правильно обрано й використано необхідні математичні формули. Результати обчислень правильні, обґрунтування результатів відсутнє. Відповідаючи на контрольні запитання, студент дає правильне визначення окремих математичних означень, теорем; словесно описує оптимізаційні моделі, вказує на деякі їх властивості, частково відтворює текст підручника; у процесі відповіді допускає окремі видозміни навчальної інформації; ілюструє відповіді прикладами, що були наведені на консультації. У звіті є незначні стилістичні та граматичні помилки. Звіт оформлений відповідно до вимог. Звіт здано на лабораторному занятті.
0-59 балів	Відповідь відсутня або неправильна, хід розв'язання неправильний

Примітка.

- Присутність студента на занятті під час виконання лабораторної роботи оцінюється в 1 бал.
- Виконана та вчасно захищена лабораторна робота оцінюється в 99 балів. За невчасно захищену лабораторну роботу знімається 20 балів перший раз, і 40 – другий. Загальна можлива набрана сума балів за лабораторну роботу – 100.
- Якщо при захисті роботи студент виявив добрі та відмінні теоретичні знання або результати самостійної роботи та зразково і творчо виконав практичну складову роботи, то робота може бути додатково оцінена в 5-15 балів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. Егоршин А. А. Математическое программирование: [учеб. пособие] / А. А. Егоршин, Л. М. Малярец. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2003. – 240 с.
2. Ермольев Ю. М., Ляшко И. И., Михалевич В. С., Тюптя В. И. Математические методы исследования операций: учеб. пособие для вузов. — К., 1979.
3. Кулян В. Р. Математическое программирование с элементами информационных технологий / В. Р. Кулян, Е. А. Юнькова, А. Б. Жильцов. – К.: МАУП, 2000. – 124 с.
4. Кутковецький В. Я. Дослідження операцій: [навч. посіб.] / В. Я. Кутковецький. – [2-ге видання, виправлене]. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 264 с.
5. Ляшенко И. Н., Карагодова Е. А., Черникова Н. В., Шор Н. З. Линейное и нелинейное программирование / Под ред. И. Н. Ляшенка. – К.: Вища школа, 1975. – 372 с.
6. http://stud.zu.edu.ua/study/Metods_Optimization/Metods_Optimization_Theory.pdf
7. http://stud.zu.edu.ua/study/Metods_Optimization/Linear_Programming.pdf
8. http://stud.zu.edu.ua/study/Metods_Optimization/Dynamic_Nonlinear_Programming.pdf

Допоміжна

9. Бугір М. К. Математика для економістів. Лінійна алгебра, лінійні моделі / М. К. Бугір. – К., 1998. – 272 с.
10. Зайченко Ю. П. Дослідження операцій: підручник / Ю. П. Зайченко. – К.: ВІПОЛ, 2000.
11. Исследование операций / Под ред. Дж. Моудера, С. Элмаграби. – Т. 1,2. – М.: Мир, 1981. – 712 с.
12. Конюховский П. В. Математические методы исследования операций в экономике / П. В. Конюховский. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 208 с.
13. Плис А. И. МАТНСАД: математический практикум для экономистов и инженеров: [учеб. пособие] / А. И. Плис, Н. А. Сливина. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 656 с.
14. Таха Х. Введение в исследование операций / Х. Таха. – 6-е изд.; пер. с англ. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2001. – 912 с.